

DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Ifj. Rabár Ferenc

A SZENT KERESZTRŐL NEVEZETT IRGALMAS NŐVÉREK MAGYAR RENDTARTOMÁNYA

DE Bölcsészettudományi Kar
2008

DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

I. Az értekezés célkitűzése, a téma körülhatárolása

Az értekezés célja

- A keresztes nővérek magyarországi történetének felvázolása a letelepedésüktől működési engedélyük megvonásáig (1865–1950)
- Tevékenységük ismertetése egészségügyi, oktatási-nevelési és szociális területen
- A kongregáció belső viszonyainak feltárása (felépítése, szervezete, irányítása, anyagi viszonyai, lelki élete)

II. Az alkalmazott módszerek

Az értekezés a kongregáció történetét kronológiai rendben mutatja be: a nővérek letelepedését Magyarországon, a noviciátus, majd a rendtartomány megalakulását, az I. világháború alatti szerepüket, a forradalmak és a történelmi Magyarország bomlásának hatását, a kongregációnak a Horthy-korszakban bekövetkezett fejlődését, a II. világháború alatti eseményeket, a kongregáció működési engedélyének megvonását.

Ebbe a történeti keretbe illesztve tárja fel az értekezés a kongregáció sikereinek nemcsak külső, hanem belső okait is. Ennek ismertetése során a különböző korszakokból (dualizmus kora, Horthy-korszak) egyaránt hozunk példákat az általános tendenciák alátámasztására.

Az értekezés a keresztes nővérek közösségei közül csupán a tartományi központ, Zsámbék részletes ismertetésére vállalkozott. Ez azért is indokolt, mert itt élt a legnépesebb közösség, a kongregáció tagjainak csaknem egyharmada, több funkciót töltött be egyszerre, ez volt a kongregáció lelki és irányító központja.

III. Tézisek

A magyar rendtartomány megalakulása (1865–1913)

A keresztes nővérek legelső csoportja Aranyosmaróton telepedett le, évtizedes szünetet követően egymás után jöttek létre az új közösségek: 1865 és 1898 között 9, 1899 és 1904 között 10 zárdát alapítottak.

Ez a dinamikus fejlődés kívánatossá tette az önálló magyar noviciátus megalakítását, amelynek központjául Zsámbékot választották. Ebben több tényező játszott szerepet: a község földrajzi elhelyezkedése és a bővíthető kastélyépület, Zsámbék mérete és regionális jellege, valamint az ebből fakadó oktatási-nevelési lehetőségek.

A keresztes nővérek az 1905. augusztus 27-én felszentelt zsámbéki kolostorukat folyamatosan fejlesztették, 1907-ben megvásárolták a Törökbálintra költöző Notre-Dame nővérek házát a hozzá tartozó kerttel (Theodosianum), a nyugati toronyhoz derékszögben csatlakozó emeletes, új internátusi szárnyat és egy tornatermet építettek, kialakították saját kórházukat (Josephinum) is.

Zsámbék fokozatosan a kongregáció lelki központjává vált, a zárdatemplom minden szentségi funkcióját elnyerte, itt tartották az ország különböző részeiből összegyűlt apácáknak a lelkigyakorlatot, az oktatási-nevelési intézményhálózat is gyors fejlődésnek indult (óvoda, elemi iskola, polgári leányiskola).

Ezzel párhuzamosan a kongregáció tagjainak száma nőtt, és a nővérek jelentősen kiterjesztették tevékenységüket: 15 új helyen 18 intézményben vállaltak újabb feladatokat.

Ezt a dinamikus fejlődést vallástörténeti, társadalomtörténeti, demográfiai, erkölcsi, oktatás-politikai és nemzeti okok egyaránt motiválták.

- Bizonyosan szerepet játszott az, hogy a nővérek magas színvonalon, közmegelegedésre látták el feladatukat.
- Az alapítók többségét alkotó, egymással rokonságban álló neves, történelmi arisztokrata családokban (Pálffyak, Eszterházyak, Károlyiak, Czirákyak, Zichyek) a keresztes nővérek jó híre az oldalági és leányági kapcsolatokon keresztül újabb és újabb alapításokhoz vezetett.
- Egyes esetekben a személyes vagy a családi életben bekövetkezett tragikus fordulatok (Csicsáky Imre, Zichy Rudolfné) is hozzájárultak az újabb alapításokhoz.
- A szociális érzékenység, a közösség, az otthont adó város iránti elkötelezettség is meghatározó volt (dettai idősök otthona, zombolyai árvaház, galgóci ápoloda stb.).
- Legnagyobb szerepe a kongregáció korszerűségének volt. Tevékenysége válasz volt a kor kihívásaira. Ez a szellemiség találkozott a dualizmus korának szinte minden területre kiterjedő rohamos fejlődésével és annak kihívásaival.
- A dualizmus korában Magyarország lakossága 13,6 millióról 18,3 millióra nőtt. Ez az egészségügyi ellátásban, az oktatás területén megnövelte a feladatokat, sürgető és folyamatos fejlesztéseket vont maga után.
- Ugyanilyen hatást gyakorolt az urbanizáció. Fél évszázad alatt a városi népesség 1,7 millióról mintegy 3,7 millióra nőtt, a városi lakosság aránya pedig 11%-ról 20,3%-ra

emelkedett. Budapest után azok a szabad királyi városok álltak az urbanizálódási folyamat élén, amelyek közigazgatási és forgalmi csomópont szerepüket össze tudták kötni a modern iparosodással, ezek közé tartozott a keresztes nővérek három központja is: Pozsony, Temesvár és Kassa.

- A vidéki és városi demográfiai növekedés megkövetelte az elmaradott egészségügy fejlesztését, amely különösen szembetűnő a kórházi ellátás területén (1876. XIV. tc.). Az 1914-ben működő 426 kórház 88%-a a dualizmus korában épült, megújultak a kisebb városi és községi kórházak. Az ápolószemélyzet biztosítása nagy nehézséget jelentett, így természetes, hogy a keresztes nővérek fokozatosan bekapcsolódtak az ápológyógyító tevékenységbe: a magán-betegápolás (Pozsony, Temesvár, Kassa) mellett állami kórházban (Pozsony, Nagykálló) csakúgy szolgáltak, mint vármegyei (Zsombolya), városi (Temesvár), illetve magánszemély által fenntartott (Futak) kórházban.
- A magyar tartományban kiemelkedően magas, 19 volt az oktatási-nevelési intézmények száma (kézimunka-iskola, elemi iskola, ipari iskola, polgári iskola). Az 1868. XXXVIII. törvénycikk nyomán általánossá vált az iskolába járás, jelentősen csökkent az analfabetizmus. Ez nagy terhet rótt a községekre. Az alapítók anyagi áldozatvállalása és a nővérek elhivatottsága együttesen hozott eredményt.
- Az iskolai hálózat fejlesztése összekapcsolódott a nemzeti kérdéssel is. A magyar értelmű katolikus arisztokrácia is felkarolta a magyar nyelv ápolását, a magyar kultúra megismertetését. A Felvidéken olykor tudatosan a nemzetiségileg vegyes vagy a magyarok által kisebbségben lakott helységekből alapítottak iskolákat, amelyek irányítását a keresztes nővérekre bízták. A kisdédóvásról szóló 1891. XV. törvénycikk azt a célt is szolgálta, hogy a nemzetiségi tanulók elsajátítsák az államnyelvet, a magyart. A keresztes nővérek 14 óvodában teljesítették ezt a feladatot.
- A dualizmus utolsó két évtizedét a vallásos reneszánsznak nevezett megújulási mozgalom hatotta át, fontos elemének tartották a katolikus iskolákban és óvodákban folyó vallásos nevelést. Ezt az apácák tudták sikeresen megvalósítani.
- Ez szorosan összefonódott az erkölcsi neveléssel, esetünkben a leány- és nőneveléssel az iskolában, a különböző társulatokban (pl. Mária Kongregáció), a nővérek által szervezett önképzőkörökben és internátusokban (Enyicke, Pozsony, Zsombolya). Ezt a tevékenységüket kiterjesztették a munkát kereső cseléd lányokra is (Pozsony).

A kongregáció kolostorainak száma 37-re nőtt, így 1913. március 13-án megalakult az önálló magyarországi rendtartomány.

A kongregáció a forradalmak korában

Az I. világháború idején a keresztes nővérek aktívan bekapcsolódtak a hadigondozásba, a sebesültek ápolásába. Zsámbékon a Theodosianumot 100 sebesültet ellátó kórházzá alakították, több városban növelték az ápolószemélyzet létszámát (Temesvár, Kassa), új helyeken is bekapcsolódtak a gyógyításba (Ungvár, Budapest, Pöstyén, Oroszvár, Komárom). 1919. január 1-jéig 222 nővér segítette a beteg és sebesült katonákat, négy hadigondozó intézetben 27 181 katonáról és 200 gyermekről gondoskodtak.

A világháború után megszülető polgári demokratikus rendszer elfogadhatatlan volt számukra

- a liberális eszmék miatt;
- Károlyi személye miatt, mert őt tették felelőssé a történelmi Magyarország felbomlásáért;
- szenvedélyes királypártiságuk miatt; a köztársasági államforma kialakulását egész egyszerűen szociáldemokrata puccsnak tekintették, a forradalmat pedig a törvényes rend elleni lázadásnak.

A polgári rendszer helyzetükben nem hozott változást. A Tanácsköztársaság idején azonban még a létük is veszélybe került. A tartományi központból – más szerzetházakkal ellentétben – nem lakoltatták ki őket, szerzetesnők maradhattak, és még iskoláikat sem vették el. Ez több okkal magyarázható.

- A nővérek elszánt ellenállást tanúsítottak.
- Kedvezőek voltak a helyi politikai viszonyok. A jegyző hivatalában maradt, és az új hatalom parancsainak végrehajtását egyáltalán nem erőltette. A zsámbéki direktórium másik két tagja, a két tanító csak minimális mértékben szolgálta a kommunisták törekvéseit. A Kormányzótanácsnak a nővérek kolostorában megjelenő küldötte, Boroviák Lajos békés megoldásra törekvő jellem volt.
- Segítette őket a zsámbéki lakosok markáns kiállása mellettük.
- Megmenekülésüket azonban elsősorban a Tanácsköztársaságnak az idegen honos szerzetesekkel és apácákkal szemben követett bizonytalan politikája okozta. A Tanács hatalom kezdetben rájuk is kiterjesztette határozatait, de a diplomáciai képviselők erőlyes tilta-

kozása miatt meghátráltak. A svájci diplomáciai lépések hatására május végén a budafo-
ki teljhatalmú megbízott rendeletet adott ki: a zárdát nem lehet felszámolni, mert svájci
tulajdon. Június 16-án a nővérek ismét hatheti halasztást kaptak.

A magyar tartomány megcsonkítása

Az I. világháborút követően a keresztes nővérek házainak több mint fele cseh, román, szerb
megszállás alá került. A tartományi vezetés felügyeletükről, irányításukról nem mondott le,
de törekvésük nem járt sikerrel. Az utódállamok területére került házak elszakítása a tarto-
mányi központtól fokozatosan, 1918–1922-ig tartó hosszabb folyamat eredményeként kö-
vetkezett be.

- Első lépésként lehetetlenné tették a magyar tartományi központ és a házak közötti érint-
kezést: a leveleket elkobozták, beutazáshoz útlevelet nem adtak.
- Ezt követte a nyílt fellépés: önhatalmúlag leváltottak (Pozsony), kiutasítottak (Nagy-
szombat), áthelyeztek (Zsombolya) nővéreket, illetve teljesíthetetlen követelések elé állí-
tották őket. A Felvidéken megkövetelték a szlovák nyelvismeretet, Szerbiában pedig ál-
lamosították az iskolákat.
- Végül 1922-ben a svájci követségeken erőteljes diplomáciai offenzívát indítottak. Így
Szlovákiában vikáriátus létesült, a délvidéki házakat pedig feloszlatták.

A kongregáció fejlődése (1920–1944)

A kongregáció tagjainak száma 1922-re 351-ről 172-re csökkent, 1938-ra 369-re nőtt. Ma-
gyarországon 1927-ben a 29 női rend közül a keresztes nővérek alkották a negyedik legné-
pesebbet, 1943-ban a 41 női rend közül a hatodik legjelentősebb volt. Mindez több okkal
magyarázható.

- A kongregáció a tagjainak szerény, de biztos megélhetést nyújtott.
- Szerepet játszott a két világháború között a vallásos érzés erősödése.
- Vonzó lehetett a szemlélődő és tevékeny élet harmóniája is.
- A kongregáció a fiatal lányoknak többféle életpályát is kínált (ápolás, tanítás, nevelés,
árva- és szegénygondozás), amelyek közül a jelentkezők a számukra legalkalmasabbat
választhatták ki.
- Előírások és rendelkezések sora szolgálta a közösségi szellem kialakítását és fenntartá-
sát. Így a kongregáció tagjai otthonra lelhettek a szerzetesi családban.
- Védelmet nyújtott számukra betegségükben, időskori magányukban.

Ebben az időszakban a keresztes nővérek jelentősen bővítették tevékenységüket is. 1922-ben 14, 1943-ban pedig már 33 helységben működtek. A szegényházak új hálózatát építették ki (Bicske, Érd, Orosháza, Kassa), aktív szerepet vállaltak a veszélyeztetett és árva gyermekek gondozásában-nevelésében (Hűvösvölgyi Gyermekotthon, Budapesti Állami Gyermekmenhely, Bicskei Horthy Miklósné Gyermekotthon, Kisvelencei „Szent Erzsébet Szabadlégi Iskola”, Törökbálinti Mária Oltalma Leánynevelő Otthon). Kórházi tevékenységüket is kiterjesztették (nyíregyházi Erzsébet Kórház, körmendi városi és szemkórház, pécsi sebészeti klinika, mohácsi kórház). 1943-as adatok szerint 20 helyen 36 oktatási-nevelési intézményt tartottak fenn és igazgattak. Egyes intézményekben speciális feladatokat láttak el (Kisvelencei Szabadlégi Iskola, Bicskei Gyermekotthon, törökbálinti intézmény), sajátos, olykor úttörő jellegű vállalkozásaik is voltak (hévízszentandrás magán polgári iskola, a zsámbéki polgári fiúiskola, leány gazdasági iskola). 11 óvodában és 16 elemi iskolában neveltek-tanítottak, 1923-ban Nagyatádon, 1936-ban Érden, 1940-ben Sümegen hoztak létre polgári iskolákat. 1929-ben megnyitották Zsámbékon tanítónőképző intézetüket, amelyet alig egy évtized alatt országos jelentőségű központtá fejlesztettek. Sikerüket több tényező segítette.

- Zsámbékot országos jelentőségű központtá építették ki. 1923-ban a két saroktornyot megemelték, és az egykori barokk kastélyra új szintet építettek. 1929-ben négy tantermes új épületrészt alakítottak ki, 1931-ben bővítették az internátust, 1932-ben a kastélyépületben hét termet magában foglaló új szárnyat is kialakítottak. 1934-ben az internátusra ráépítettek még egy emeletet, 1936-ban készült el a rendtagok új betegháza. 1937-ben új tornatermet és fedett uszodát építettek, 1943-ban az internátus épületére manzárdtetőt emeltek. Fejlesztették az infrastruktúrát is: 1923 karácsonyán bevezették a villanyvilágítást, 1937-ben a tartományház déli oldalán Prister-rendszerű derítőt hoztak létre, a Nyakas-hegy oldalában lévő forrás vizének felhasználásával pedig modern vízvezetékrendszert építettek ki.
- A tartomány fejlődésében meghatározó szerepet játszottak a művelt, megválasztásuk idején már tapasztalt, karizmatikus tartományi főnöknők. Jó szervező- és érdekérvényesítő képességgel rendelkeztek, a legmagasabb egyházi és világi körök támogatását is elnyerték (érsekek, esztergomi prímás, miniszterek, Ferenc József, Horthy Miklósné). A kongregáció tagjainak fejlődését figyelemmel kísérték, ha kellett, közbeavatkoztak, vég-

ső esetben elbocsátották őket. Ők biztosították a kongregáció egységes szellemét. Ezt szolgálták 1929-től a főnöknők számára megrendezett részben elméleti, részben gyakorlati kérdéseket megvitató gyűlések. Évente személyesen végiglátogatták a közösségeket (vizitáció), ők biztosították – a püspökök segítségével – a különböző házakban élő nővérek számára a lelki élet legfontosabb személyi és tárgyi feltételeit (gyónás, szentmise, szentáldozás, lelkigyakorlat stb.). Örködték a szerzetesi család tagjainak egészsége fölött (engedélyezték számukra a napi négyeszeri, olykor ötszöri étkezést, ezt még a böjti időszakra is kiterjesztették, a nővérek egészségét veszélyeztető többletterhek teljesítését megtagadták). Megteremtették a gyógyulás feltételeit. Hévízszentandrásan azért hoztak létre egy új állomást, hogy a lábadozó nővéreket ott gondozhassák, Zsámbékon 1936-ban új kórházépületet emeltek, súlyosabb betegségek esetén maguk intézkedtek, személyesen látogatták az operált nővéreket.

- Sokszínű tevékenységük biztosításához nagy segítséget kaptak a történelemi léptékkal is kiemelkedő püspököktől (Prohászka Ottokár, Shvoy Lajos, Glattfelder Gyula, Rott Nándor).
- A két világháború közötti korszakot jellemző kihívások és a nővérek céljai egybeestek. Aktívan részt vettek a neveléssel a vallásos élet fellendítésében (imádságos élet, rendszeres szentségekhez járulás, a katolikus öntudat és meggyőződés kialakítása az iskolás korosztályokban).
- Az előtérbe állított erkölcsi nevelést korosztálytól (gyermek, ifjú, felnőttkor), nemtől, tevékenységtől (kórházi ápolás, oktatás, szociális tevékenység) függetlenül valósították meg. Kiemelt területét a leány- és nőnevelés alkotta. Céljuk az volt, hogy valamilyen életpályára készítsék fel a lányokat, és az is, hogy a hagyományos keresztény nőszemélyt alakítsák ki bennük.
- A keresztes nővérek növendékeikkel, fiatalokból és felnőttekből álló társulatokkal (Mária Kongregáció, Eucharisztikus Gyermekszövetség, Ifjúsági Vöröskereszt, Asszonyok Kongregációja) közösen jelentős szociális tevékenységet végeztek: rászorultaknak gyűjtést rendeztek (ruha, cipő, élelem), ebédet osztottak, támogatták a szegény tanulókat, bekapcsolódtak az államilag szervezett ínségakciókba.

A kongregáció a II. világháború idején

A II. világháború (1944–1945) végén Zsámbék orosz megszállás alá került, és részesévé vált a Budapest felmentésére irányuló német kísérleteknek (Konrád I., II., III.), a Balaton térségében indított német ellentámadásnak (Frühlingserwachen).

A 90 napos – a nővérek által csak ostromként emlegetett – időszakban épületeikben súlyos, de nem helyrehozhatatlan károk keletkeztek. A harci cselekmények során egy nővér veszítette életét. Az orosz jelenlétet – a körülményekhez, más településekhez és kolostorokhoz képest – a keresztes nővérek kevesebb szenvedéssel vésztették át. Ez több okkal is magyarázható.

- Az orosz parancsnokság jóindulatának számos jelét adta (pl. őrséget rendelt az épületük elé).
- A szerbül és szlovákul jól beszélő délvidéki és felvidéki származású nővérek kommunikálni tudtak az oroszokkal.
- Biztonságot jelentett számukra, hogy sokan voltak.
- A nővérek határozott stratégiát követtek. Mindig barátságosak voltak, és ennek szellemében segítettek az oroszokat (kenyérsütés, ruházatjavítás, sebesültek ápolása), de nem mutattak félelmet, s ha kellett, nagyon határozottan léptek fel.

A kongregáció működési engedélyének megvonása

A front elvonulása után, 1945–1946-ban helyrehozták épületeiket, intézményeiket, nagy nehézségek árán életük és tevékenységük minimális feltételeit megteremtették, de 1947. január 1-jétől ők is a lisztjegyesek soraiba kerültek. A kedvezőtlen politikai légkör ellenére bővítették magyarországi tevékenységüket. Újabb helyeken kapcsolódtak be a gyógyításba (szőnyi kórház, Budapesten a Vilma királynő úti szanatórium, miskolci kórház, tokaji tüdőbeteg-gondozó). Fejlesztették elemi iskolai, óvodai hálózatukat (Mezőberény, Levelek, Rezi), a nagymarosi polgári iskola is az ő irányításuk alá került.

Az 1948. évi 33. törvénycikk „a nem állami iskolák” államosítását rendelte el, Zsámbékon a keresztes nővérek iskolaépületét is zár alá vették, sorban távolították el őket a szociális és betegápoló intézetekből is. Zsámbékon épületüket 1949-ben a földművelésügyi minisztérium rendelkezésére bocsátották, amely július 1-jével Mezőgazdasági Akadémiát kívánt nyitni. A 200 személyre épített internátus szűk volt 300 felnőtt akadémiai hallgatónak, ezért a nővéreket kolostorukból kilakoltatták. Az 1950. évi 34. számú törvényerejű rendelet meg-

szüntette a Magyar Népköztársaság területén a szerzetesrendek működési engedélyét. 1950. november 5-én a keresztes nővéreket pányvás kocsikon Zsámbékról Gyónra, a karmelita nővérek árvaházába és rendházába szállították. A 446 nővér szétszóródott, a következő évtizedekben részben képzettségüknek megfelelő munkát végeztek (tanítás, betegápolás, plébániai szolgálat), részben családjaiknál, illetve idősek otthonában húzták meg magukat. A rendszerváltás után ismét legálissá vált a kongregáció, de nem kapott megfelelő utánpótlást. 2007. október 4-én megalakult a közép-európai tartomány, amely magában foglalja az egykori négy osztrák, a bajor, a szlovén és a magyar tartományt.

Ma Budapesten, az 1994-ben visszaadott Városmajor utcai házban négy nővér él, tevékenységük középpontjában a civil munkahelyükön végzett világi apostolkodás, az idős nővérek pasztorációja, lelki megújulást segítő hétvégi összejövetelek szervezése, valamint hátrányos helyzetű gyermekek táboroztatása áll.

Az értekezés tárgyából megjelent publikációk

1. A Szent Keresztről nevezett Irgalmas Nővérek. In: Vigilia, 2002/5. 343–348.
2. Keresztes Nővérek Érden. Hét szabad művészet könyvtára. Érd, én. 103p.
- 3 Szerzetesi szellem és emberi méltóság – A Szent Keresztről nevezett Irgalmas Nővérek. In: Tanítvány, 2003/3–4. 207–232.
4. Szerzetesi szellem és globalizáció. In: Jel, 2004. november. 273–274.
5. Szerzetesi szellem és nevelés. A Szent Keresztről nevezett Irgalmas Nővérek In: Katekhon, 2005. II/4. 505–522.